

<https://doi.org/10.33190/0027-2833-347-2026-2-006>

ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ КОРПУС КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОГО ПАТЕРИКА У СВІТЛІ СУЧАСНИХ МОВОЗНАВЧИХ СТУДІЙ

[Рец. на: Гончаренко А. В. Лексика, фраземіка та стійкі сполучення слів у Києво-Печерському патерику. Київ : Видавн. дім «Академперіодика», 2025. 178 с.]

Монографію А. В. Гончаренко присвячено одній з актуальних проблем порівняльно-історичного мовознавства — взаємодії церковнослов'янської та живомовної стихій пам'яток давнього українського письменства. Своєчасність появи рецензованої праці зумовлена вибором об'єкта дослідження — лексики та фраземіки видатної літературної пам'ятки Києво-Печерської лаври, яка в наші дні стала символом духовного єднання та свободи українського народу.

З огляду на те, що в останні десятиліття словниковий склад Києво-Печерського патерика знайшов висвітлення в теоретичному, лінгвокогнітивному, історичному, лексико-семантичному та текстологічному планах (Н. Ізмайлова, Л. Петрушко, Ю. Остапчук, Л. Павленко та ін.), можна твердити про появу сприятливих умов для зведення воедино і критичного узагальнення одержаних результатів, а також опрацювання комплексного підходу до проблем диференціації, історичного формування, модифікацій у лексичній структурі цього видатного житійного твору Українського Середньовіччя. На вирішення зазначених завдань і орієнтовано рецензоване дослідження Гончаренко А. В., проведене методами діахронічного та синхронного аналізу з урахуванням культурно-історичних умов, у яких відбувалася словесна кристалізація твору.

Книжка складається з передмови, трьох розділів, висновків, переліку умовних позначень використаних джерел та бібліографії, що налічує 169 позицій.

У Передмові (с. 7–11) окреслено суперечливість наукової рецепції Києво-Печерського патерика, що зумовила фрагментарність його мовознавчого вивчення, обґрунтовано правомірність комплексного підходу до дослідження мови пам'ятки та визначено авторські принципи аналізу лексики і фраземіки твору, який поєднав у собі різні лінгвокультурні та історичні шари.

Розділ I «Києво-Печерський патерик у мовно-культурному просторі та літературному процесі України-Руси» (с. 12–41) дослідниця присвятила джерелам та історії цієї книжки, спинилася на питанні про літературні витоки пам'ятки і дала оцінку різночитанням між редакціями Києво-Печерського патерика. З самого початку вона висловила впевненість, що «будь-яке до-

Цитування: Нечитайло І. Лексико-фразеологічний корпус Києво-Печерського патерика у світлі сучасних мовознавчих студій. [Рец. на: Гончаренко А. В. Лексика, фраземіка та стійкі сполучення слів у Києво-Печерському патерику. Київ : Видавн. дім «Академперіодика», 2025. 178 с.] . Мовознавство. 2026. № 2. С. 82–85. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-347-2026-2-006>

Citation: Nechytailo I. (2026). Leksyko-frazeolohichniy korpus Kyievo-Pecherskoho pateryka u svitli suchasnykh movoznavchykh studii [The lexical and phraseological corpus of the Kyiv-Pechersk Patericon in the light of modern linguistic studies. Review of the book: Goncharenko A. V. Vocabulary, phraseology and fixed expressions in the Kyiv-Pechersk Patericon. Kyiv: Akadempriodyka Publishing House, 2025. 178 p.]. *Movoznavstvo*, (2), 82–85. [In Ukrainian].. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-347-2026-2-006>

Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)

слідження цього визначного джерела давньої писемної спадщини України-Руси не може бути переконливим без урахування обставин його становлення» (с. 40). А. В. Гончаренко репрезентувала Патерик не лише як літературний твір, а як багаторівневий культурний артефакт, мова якого є результатом взаємодії кількох традицій, редакцій, жанрів і богословських ідей. У зазначеній частині своєї монографії вона дослідила становлення цього незрівнянного твору із залученням глибоких історико-лінгвістичних, історіографічних, богословських, літературознавчих та культурологічних знань. Таким чином, перший розділ став базою для подальшого розрізнення мовних рис, успадкованих зі слов'янських богослужбових норм, і тих, які варто вважати локальними, споконвічними. Саме тут закладено основи наукової інтерпретації лексики і фраземіки Патерика, реконструкції динаміки його мовних форм.

У розділі II «Лексична своєрідність Києво-Печерського патерика» (с. 42–127) А. В. Гончаренко зосередилася на характеристиці основних тематичних груп слів у творі: церковній термінології (назви духовних осіб у церковно-монастирській ієрархії, богослужінь та священнодій, а також предметів богослужіння), назвах живих істот (антропоніми, теоніми, демононіми) та побутових назвах (одягу, головних уборів, страв, напоїв, господарського начиння та ін.).

Працюючи з семантикою генетично строкатого словесного простору Патерика, авторка зуміла опанувати мовні одиниці, значення яких стали відмінними від сучасних або мають численні семантичні нашарування чи набули культурних конотацій, пов'язаних із дохристиянськими та християнськими уявленнями носіїв мови. Так перед молодістю дослідницею постала необхідність звернутися до прамовних витоків важкозрозумілих слів.

Суттєвим моментом її книжки є переконаність, що саме знання первісних значень їхніх коренів дасть змогу прояснити зміст давніх словосполук. Розглянута праця поєднує в собі відразу кілька важливих рис, які надають її висновкам і наявному мовному матеріалу значну цінність. По-перше, для підкріплення власних здогадок про значеннєвий бік лексики Патерика авторка звертається до етимології церковнослов'янізмів (наприклад, *блаженъ* < *благо* < прасл. **bolgo*, *врата* < прасл. **vorta*, *храмъ* (*храмина*) < прасл. **xogmъ* та ін.). По-друге, вона простежила також походження і власне українських слів, як-от: *хльвина*, *хльвъ* < прасл. **xlěvъ*, *гробъ* < прасл. *grobъ* < **grebtі* < **greti*, *печера* < прасл. **pektera*, *поваръ* < *варити* < прасл. **variti*, *печець* < *пекти* < прасл. **pekti* (сюди можна додати *служба* < *служити* < прасл. **služiti*) та ін. По-третє, детально проаналізовано випадки запозичень з грецької (*клирикъ* від грец. κληρικός, *клиросъ* від грец. κλήρος, *церковь*, що є давнім праслов'янським запозиченням від грец. κυριков, *полата* від грец. τό παλάτιον 'палацова будівля, палати, зал, кімната') і латинської (*олтарь* від лат. altāre, altar; *куколь* від лат. cucullus, *рака* < прасл. **raka* від лат. arca 'ящик', 'скринька', 'ковчег') мов. Особлива увага приділялася випадкам калькування як одного із засобів формування української богословської термінології, напр.: *вечерня* — калька грец. εσπεραϊς 'вечірня'; *утрення* — калька грец. ὀρθρος 'світанок, ранок, ранній', утворена суфіксальним способом від етимона **jutro*; *ключарь* — калька грец. κλειδοῦχος; *келарь* 'комірний, комірник' — калька грец. κελλάριος та ін.

На цьому етапі дослідження накопичено значний етимологічний матеріал, який став достатньою базою істотних узагальнень: авторка зробила впевнені кроки для визначення суттєвих напрямків семантичного розвитку найважливішої лексики від праслов'янської доби до епохи Середньовіччя,

висловила здогадки про причини значенневих змін у християнському тексті.

По-четверте, вивчаючи назви ключових християнських концептів, що формують фундамент семантики тексту, А. В. Гончаренко з'ясовує їхні індоевропейські праоснови. Наприклад, простежуючи значеннєву динаміку семантичної домінанти в лексиці морально-етичної оцінки *святый* від прасл. *svēt- i, далі, від праоснови i.-ē. *k'uen-to, «яка позначає збільшення, зростання», дослідниця здогадується, що в основі цього терміна лежать давні уявлення предків, пов'язані з релігійним шануванням або силою, а також із прагненням духовного розвитку. Простеження слів через праїндоевропейській–праслов'янській–давньоруський–староукраїнський–український етапи є потужним доказовим підґрунтям, щоб продемонструвати спадковість давніх понять і в той же час їхнє вживлення в християнське культурно-мовне безмежжя.

Отже, етимологічні студії над словниковим складом Києво-Печерського патерика дають цінний матеріал для укладання історичних словників української мови, сприяють кращому проясненню найважчих для розуміння місць. Занурення в історичні глибини слів церковної семантики дозволяє А. В. Гончаренко описати історію становлення та особливості еволюції ціннісної української картини світу як частини цивілізаційно-культурного простору східних слов'ян.

Розділ III «Стійкі словесні комплекси та фраземи в Києво-Печерському патерику» (с.128–163) присвячено фраземам, стійким словосполученням слів з різними типами зв'язку (усталені порівняння, перифрази, ад'єктивно-субстантивні словосполучення перехідного типу, дієслівно-іменні комплекси, парні найменування, прийменниково-субстантивні конструкції), крилатим фразам та афоризмам книжного походження. Ця частина праці відрізняється від попередньої послідовністю аналізу мовного матеріалу: якщо лексику твору було класифіковано за тематичним принципом, то під розподіл стійких словесних комплексів та фразем підведено граматичний алгоритм, заснований на морфолого-синтаксичній специфіці аналізованих мовних одиниць. А. В. Гончаренко не обмежилася структуризацією фраземних утворень, вона дослідила їхнє походження, поєднавши семантичний та морфологічний аналіз із моральною та культурною інтерпретацією словесних комплексів.

Стежачи за розвитком думки авторки, все більше пересвідчуємося, що церковнослов'янська стихія, попри численні хвилі південнослов'янських втручань та «чисток», не змогла витіснити або затьмарити усно-народні елементи видатної житійної пам'ятки, виконаної у давньоукраїнській писемній традиції.

Підсумки дослідження наведено у Висновках (с.164–165). Розкриття глибинного простору стародавніх слів, реконструкція їхньої семантики дозволили авторці переконливо інтерпретувати не прояснені до цього часу словосполучки, кліше, складні випадки вживання архаїзмів, церковнослов'янізмів, метафоричних виразів, риторичних конструкцій. Детальний багатоконпонентний аналіз лексики і фраземіки Патерика, зацентований на встановленні книжної чи живомовної природи використаних мовних одиниць, став неспростовним доказом того, що лаврський патерик є видатним зразком південноруської (русько-української) редакції церковнослов'янської мови.

А. В. Гончаренко спирається на солідний масив досліджень з лексикології, етимології, лексичної семантики, історії східних слов'ян, функціонування споконвічної лексики в давньоукраїнський і староукраїнський періоди та

її відображення в сучасній українській мові. У цьому плані вона гідно протистоїть тим дослідникам, які у своїй імперській зверхності «не помічають» у Патерику народних рис та ігнорують його українську духовну сутність.

Рецензоване монографічне дослідження містить аналіз об'ємного лексичного матеріалу визначного твору давньоукраїнської літератури з пильною увагою до релігійних, культурно-історичних обставин, лексико-семантичного та етимологічного аналізу мовних явищ.

З огляду на викладене вище, є підстави зробити загальний висновок, що монографія А. В. Гончаренко «Лексика, фраземіка та стійкі сполучення слів у Києво-Печерському патерику» може бути охарактеризована як завершена, комплексна наукова праця, у якій закладено теоретичне підґрунтя і розв'язано проблему поєднання церковнослов'янської лексико-фразеологічної системи Патерика з численними живомовними українськими елементами.

Монографія стане корисною знавцям історії східнослов'янських мов, церковнослов'янської мови, історичної лексики та міжмовних контактів, а також українській молоді, яка шанує історію, культуру, літературу і мову України. Книжка може навчити читати, розуміти і цінувати історичну літературу, а також займатися історичними й етимологічними дослідженнями з орієнтацією на дійсну наукову теорію і методику.

Не викликає сумнівів, що у зв'язку з переліченими якостями монографічне дослідження А. В. Гончаренко «Лексика, фраземіка та стійкі сполучення слів у Києво-Печерському патерику» є не лише лінгвістичною працею. Його історико-етимологічні узагальнення відкривають шлях до більш глибокого вивчення та розуміння світоглядних і культурних процесів Українського Середньовіччя.

Ірина НЕЧИТАЙЛО

Кафедра східної і слов'янської філології
Київського національного лінгвістичного університету
вул. Велика Васильківська, 73, м. Київ, 03680, Україна
Електронна пошта: iryna.nechytailo@knlu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-8595-5874>

Iryna NECHYTAILO

Department of Oriental and Slavic Philology of Kyiv National Linguistic University
73 Velyka Vasylkivska St., Kyiv, 03680, Ukraine
E-mail: iryna.nechytailo@knlu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-8595-5874>

THE LEXICAL AND PHRASEOLOGICAL CORPUS OF THE KYIV-PECHERSK PATERICON IN THE LIGHT OF MODERN LINGUISTIC STUDIES

[Review of the book: Goncharenko A. V. Vocabulary, phraseology and fixed expressions in the Kyiv-Pechersk Patericon. Kyiv: Akadempriodyka Publishing House, 2025. 178 p.]